

„ЦИГАНСКИЯТ ПРОБЛЕМ“ И НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ НА БЪЛГАРИЯ

Д-р Красимир Клисаров

Ако има етнос в България, чийто брой, религиозен афинитет и национално самосъзнание най-трудно може да се определи, това е циганският (ромският). Докато относно произхода на ромите има няколко утвърдили се версии – най-вече индо-персийската – то относно техните психологически нагласи и правосъзнание, особено в Източна Европа, споровете не стихват.

Известно е, че ромите се появяват в нашите земи някъде през XI–XII в. и до османското нашествие изповядват християнската религия. По-късно положението чувствително се променя. Макар че завоевателите не им предоставят никакви особени привилегии (те са рая като другите) поради своята адаптивност повечето тях приемат исляма и се турчечат. След Освобождението ситуацията отново се променя, като с присъщия си инстинкт към самосъхранение много от тях бързат да се идентифицират с господстващата народност. Този проблем се признава от всички съвременни изследователи на по малцинствените въпроси.

Съзнателното прикриване на етническата идентичност отдавна се практикува от ромите, с цел да се избегнат дискриминацията и ксенофобските прояви. Това се проявява най-вече в Източна Европа, където пред последните няколко десетилетия техният номадски начин на живот претърпя значителни изменения поради социалистическата индустриализация и колективизация. Но по ред причини – психологически, антропологически, битово-езикови и др. те така и остават дистинктивна етногрупа, намеряща се под зоркото око на властта. През 1975 г. само 18,000 души са се самоидентифицирали като „цигани“. През 1992 г., след големите промени, тази цифра нараства до 313,000 души. Към 2001 г. редица изследователи

(Е.Марушкова и др.) говорят вече за 800 —900 хиляди, а някои и за 1 милион роми. От техните среди се привеждат и още по-фрапантни цифри.

Истината е тази, че още в началото на 1970-те години демографският бум сред ромското население, чийто стандарт на живот се повишава, става предмет на дебати в партийното и държавно ръководство. Констатира се, че средно за цялото българско население лицата от възрастовия диапазон до 24 г. са около 36%, то при ромите този процент е 61%. Гласност на тези дебати не се дава, като отделни авторитетни публикации предупреждават срещу „безпочвени страхове и инсинуации“. Видният български социолог проф. Чавдар Кюранов, оглавяващ Комисията на Държавния съвет по народонаселението, успокоява страстите с шеговития коментар: „Няма нищо лошо в това, малко циганска буйна кръв да се влее в застаряващата ни нация“. Но проблемът придобива реални измерения в периода на прехода след 1990 г. и започва да поставя на изпитание социалния мир в страната.

Той започва с това, че все по-голям брой роми обявяват гордо народността си, настояват за премахване на всякаква дискриминация, за пълно равенство, права и свободи за населението от тази категория. Нещата се усложняват от факта, че самоосъзнаващото се ромско малцинство започва да играе все по-съществена роля в обществения и политическия живот на България. Докато в тоталитарните условия социалистическата национална уравниловка го притиска (което има и своите положителни страни) днес формалните политически свободи отприщват бента на емоциите и конфликтното поведение. Това има както своите обективни, така и субективни аспекти. Някои от тях са традиционни. Ромският морален кодекс, по оценката на унгарски учени, разрешава и даже поощрява непозволеното придобиване на чужда собственост когато това е в интерес на общността. Според нашият изследовател Пламен Георгиев „вулгаризирането на етносоциалната проблематика“ става присъща черта – и по-неприкрита – именно в постоталитарния период. Етноцентризмът сред ромските общности се засилва, проявите на враждебност срещу обкръжа-

ващия български елемент се проявяват по насилствен и противозаконен начин. Типична форма, освен обичайните кражби, са масовите обири на селскостопанска продукция, дървен материал, електрически кабели и жици заради ценния метал, пътните знаци и други общественоважни имуществва, което е равностойно на антидържавна дейност. От българска страна пък нарастват фашизоидните прояви – погроми и опити за етнически чистки от екстремистки групи, т.нар. скинари и др. Най-характерен белег на изборите през 2005 г. е появата на националистическа партия „Атака“, която направи темата за циганските ексцеси национален въпрос („Долу циганския терор“). Тя спечели неочаквано много гласове и зае 4-то място сред партиите-участници.

Всичко това е достатъчно сериозно и то има все по-циментираща се социална основа. Демократичните промени след 1989 г. имаха еднозначно негативен ефект върху тази общност. Реституцията и премахването на земеделските колективни стопанства изтласкаха голямо количество роми към градовете, където те са лишени от жилище и препитание. В техните импровизирани жилища, оформящи се като истински гета, липсва канализация, топла вода, телефон, отопление, елементарна покъщнина, често спира подаването на електричество, заради невъзможността им да то заплатят. Безработицата сред ромското население достига 75-76%, в Североизточна България – 80%. Създава се истински порочен кръг. Българските работодатели съзнателно избягват да наемат роми поради ниската им образованост и предполагаема ненадеждност. Нуждаещите се роми се борят за елементарни блага с неблагоприятни средства като просия, насилие и измама. Скитничеството, проституцията, наркоманията и наркотърговията са истински бич за циганската младеж в цялата страна. Богатите мафиотизирани цигански елементи са другата страна на един и същ медал. Естествено е те да се родяат и да са тясно свързани с породилата ги среда – българско-етническата организирана престъпност.

Разбира се, основната маса от ромското население се стреми да живее и да се препитава в условията на нормалност и

сигурност, без да влиза в конфликт със закона и своите български съграждани. Ето защо, при липса на някогашните държавни гаранции в сферата на трудовата заетост, здравеопазването, образованието и др., те съсредоточават целия си интерес към обещанията на политиците. Покрай това се засилват явления като скритност, двуличност, мимикрия на циганската общност с надделяващата политическа сила. Те свързват изборната победа на една или друга партия с намаляване на безработицата, увеличаване на социалните помощи, подобряване на битовите условия. Ето защо държавните институции първоначално стоят високо в ромския рейтинг. Немалко значение има и личната „харизма“ на политическата фигура, обект на техните очаквания. Най-голямо доверие традиционно получава държавния глава, президентът, „бащата“ на нацията. Немалко значение има и личната харизма на политическата фигура, с която те свързват своите очаквания. Така например неразговорливият и тих Любен Беров получава през 1994 г. 35% от ромското одобрение, а вечно усмихнатия младолук Софийски – цели 75% през 1997 г. Но с увеличаващите се разочарования от неизпълнени обещания падат и рейтингите на властващите политици. Това личи от многобройните анкети, в които циганите характеризират своето състояние и общо изразяват отношението си към политиката на властта. През септември 1998 г. ромите са категорични, че властите нехаят за правата им. 74% от запитаните са заявили, че правителството на Иван Костов ги е изоставило на произвола на съдбата. Пак по същото време само 3% от респондентите са определили икономическото си положение като „добро“, а 97% са убедени, че живеят в условията на големи лишения, а 40% – в крайна мизерия. При българите тези цифри не са много далечни, но все пак 8% са доволни от състоянието си, 84% са определено недоволни, но само 8% признават трагичното си положение. Циганите не се надяват, че българската държава ще оправя положението им. Над 74% разчитат, че ако някой направи нещо, това ще са водачите на техните етнически общности.

Тук религиозните афинитети играят относително малка роля. Суровият живот на ромите, липсата на организиран духовен живот и постоянните превратности на съдбата им силно снижават ролята на религиозния фактор. Голяма част от тях декларират една или друга религиозна принадлежност, за да поддържат някакъв обществен статус. Според изследването от 1992 г. 44% от представителната ромска извадка определят себе си като принадлежащи към източно-православната църква, 39% са мюсюлмани, 15 % са протестанти от различни секти, 0.5% юдеи. Но това не поражда никакви сериозни разделения в циганската общност. На нея по понятни причини е чужд фундаментализмът. Прагматични, а не аксиологични фактори определят в по-голяма степен поведението и менталитета на обикновените роми. Всъщност, в началото на 1994 г. 82 % от запитаните цигани са отговорили, че не посещават какъвто и да било храм (църква, джамия, и др.), а 15% правят това „много рядко при специални поводи“.

Доста по-сложен е въпросът с племенната, регионалната и даже махленската принадлежност. Тук привързаностите са по-силни и по-изявени, защото са свързани с начина на живот, конкуренцията за оцеляване, борбата за статус пред лицето на господстващата народност. Според П. Димитров, има 3 категории роми – български (езжлия), турски (кроачани), румънски (копанари). Те се подразделят на още 15 етнопрофесионални категории. По езиков признак, 27 % са билингвални (смесват български и цигански), 21 % ползват в семействата си само български, 20% само турски и 18% единствено цигански език. Но по-новите анкети, навярно повлияни от отстремежа към адаптация, дават доста по-различна картина. За да демонстрират българска културологична легитимация, 85% от запитаните посочват българския като домашен (роден) език, 12% – турския, 1.5% – български и цигански и др. Същото се проявява и в анкетите относно национална принадлежност. 83.5% от респондентите смятат себе си за българи, 12% за турци, 2.1% за българо-мохамедани, 2.1% за цигани *par excellence*. Този стремеж към отъждествяване с мнозинството, с този „който е по-добре“, се чувства още по-определено в извя-

ената готовност на ромите да сменят своята вяра и националност, ако това ще им подобри живота. Близко 20% от запитаните отговарят с „да“. За отбелязване е, че българите не са много по-далеч – 12%, за разлика от турците, при които подобна готовност изразяват само 3–4% от анкетираните.

От казаното, а и от други емпирични данни се вижда, че циганският народ не е склонен към фанатизъм и шовинизъм, към което са податливи други по-големи и развити народи. Именно от тази гледна точка, на него не би трябвало да се гледа като на „пета колона“ в случай на конфликт между България и друга държава, както аргюи не би следвало да се гледа на никоя от народностите в нашата страна. Друг е въпросът, че вродената тяга към сближаване с по-силния, с надделяващия, би могла да се прояви и сред българските роми (или част от тях) при определени обстоятелства. Макар и косвено, подобна хипотеза се подкрепя от факта, че при социологическите допитвания 72% от циганите са посочили че за тях Родина е „България като територия с държавни граници“, а не като история, култура, обичаи, традиции и институции. От българското, ромите най-много се гордеят с постиженията на българския спорт (42%), отчасти с българските традиции и обичаи, които те са възприели., а доста голям брой (30%) са безразлични към такива български общонационални атрибути като знаме, герб, химн. При оценката на всички тези отговори също така би следвало да се има предвид, че те не винаги отразяват истинските нагласи, възможна е по-голяма степен на безразличие и незаинтересованост. На преден план излиза битовия етнически и местнически интерес. Той до голяма степен обусловен от друга особеност на ромския морален кодекс – образованието не е сред задължителните ценности и повечето роми не знаят собствения си род (най-много до дядовци и баби/. Така че трудно би могло да се очаква пиетет към по-високи национални материи като героично минало, интелектуални постижения, национална символика и др. от този род.

Пак в този ред на разсъждения, любопитство представяват ромските отговори на анкети от външнополитически характер. Така например, на въпроса, коя страна представлява

опасност за националната сигурност на България, през 1990-2000 г. по-интелигентните ромски респондентни отговарят – Сърбия (16.2%/). Това може да се дължи на две неща: първо – тоталната пропаганда, с която българските управляващи повече от 12 г. – а и в различна степен през изминалите 100 г. – са настройвали българската публика срещу западната ни съседка. Демонизираният образ на Милошевич като „ислямоубиец“, събитията в Косово и босненските трагедии също допринасят в това отношение. Всъщност, в българския мюсюлмански епос злият и упорит противник на Балканите е именно „остра Сърбия“. Там неведнаж многоплеменните османски армии са давали тежки жертви. В отговора е загатнат и историческия страх на мюсюлманския елемент от Австрия, и подчинените и хървати-католици, които са били не по-малко безпощадни противници на азиатските нашественици. Иначе 3.0% от запитаните роми виждат като първи враг Турция. Те вероятно са християни или просто конформисти. За българите, процентът на отговорите е първо, че няма такъв противник (29%), второ – това е Турция (13%) и дори САЩ.

Интересни отговори са дадени на въпроса за държавата – най-голям защитник на България. Отново огромното мнозинство от отговорите, както и в първия случай, е тактичното „не знам“. Но 13.5% от българите и 6.3% от ромите посочват Русия, респективно 3.6 и 2.1 % – САЩ, а 26% и съответно 18% от двете групи смятат, че няма такава държава. Причините за тези остатъчни „проруски симпатии“ са навярно от същия порядък – ефект от пропагандата, историко-културен афинитет и др.

Разбира се, и тези любопитни детайли не са основание да правим директни изводи за ролята на ромската общност за националната сигурност на страната. Въпреки това, при създаване на определена политико-психологическа ситуация, те биха могли неочаквано да получат и практически измерения. Но за да отговорим на този въпрос, по важно е да се върнем на предишната тема: в каква степен ромския елемент може да играе роля за националния стабилитет, за гражданския мир, дори за имиджа на страната пред външния свят.

Въпросът съвсем не е от лесните и не подсказва еднозначен отговор. Един от проблемите на българската външна политика е незабавното повишаване на ромския жизнен стандарт като условие за приемане в Европейския съюз. Последните доклади на Комисията на ЕС и на различни нейни функционери недвусмислено сочат, че напредък в това отношение не е постигнат. Напротив – първото впечатление от много български градове и села са периферийните ромски квартали. Те правят потискащо впечатление с нищетата, занемареността и, най-мекото казано, липсата на елементарни хигиенни условия. Очевидно решаването на този въпрос не е възможно с хуманитарни помощи, отделни цели заеми или субсидии, с благотворителност. Необходими са значителни инвестиции за създаване на цели отрасли, съответстващи на циганския менталитет и традиция, за които да се намери и подходяща пазарна ниша. Нужни са и спешни мерки, ако трябва принудителни, за повишаване на образователното ниво на това население. Нужно е да бъдат ангажирани самите роми – при подходящо стимулиране – да работят за подобряване на битовите си условия без да чакат пасивно помощи от държавата. В това отношение доброжелателите от ЕС биха могли да съдействат, като наред с помощите, съвместно с българските власти поставят определени условия за получаването им от заинтересованите ромски общности.

Пренебрегването на законния ред от представители на циганското малцинство във вид на редица нарушения – от малки до големи – също има отношение към сигурността на страната. В анкетите самите роми посочват себе си като най-голяма жертва на престъпността. В това има голяма доза истина. Те проявяват обективност, съгласявайки се и с големия процент нарушители от малцинствата (27%/). Но това не може да се сравни с увереността на преобладаващата народност – българите, че над 60% от престъпниците трябва да се търсят сред малцинствата, и най-вече сред циганския етнос. Ако трябва да се прояви елементарна справедливост, то евентуално би могло да се каже, че циганите са в повечето случаи извършители на престъпления с различна тежест, но имащи

преди всичко индивидуална насоченост – кражби, измами, побои, дори осакатявания и убийства, и то до голяма степен в рамките на своята общност. Но тази констатация е относителна, като се има предвид по-големият съвкупен брой на „чисто българските“ правонарушители, поради по-големия брой българско население. Заслужава да се отбележи, че голямата организирана престъпност, свързана с ограбване на национален доход и свързаните с това най-жестоки криминални деяния, е безспорно в ръцете на „българския“ елемент, свързан с най-различни международни мафии.

Но и циганската улична и битова престъпност не е безобидно явление. Тя е особено вредносна, защото обхваща широки слоеве от това население. То израства в атмосфера на война с установените норми и все по-трудно може да бъде въввлечено в „нормален“ общественополезен труд. Най-тревожният признак за загуба на ориентири е нарастването на т.нар. „аномия“ сред това население. Това означава загуба на всякакви, и това число и традиционни ценности, и замяната им с първосигнални импулси, най-често свързани с алкохолизъм и други форми на асоциално поведение. Аномиралите цигани престават да се грижат за децата си, насила ги заставят да просят, крадат или проституират, за да осигурят средства за възприетия начин на живот. Те се маргинализират не само в рамките на обществото като цяло, а и в своята етническа общност. Но тя не се оказва способна да ги изолира, защото те се налагат чрез груба сила, въвличат в орбитата си юноши и младежи и открито мародерстват в кварталите си, където по начало полицията и представителите на властта са нежелани посетители. Сред ромите се формира тенденция на масово гражданско неподчинение, изразено най-вече в неплащане на такси и енергия, несъблюдаване на общинските и държавни закони, предизвикателно и враждебно поведение спрямо „нециганите“, особено в смесените райони. Това явление придава специфичен облик на циганските общности, райони и групировки, което рязко засилва етническите антагонизми в регионален и даже национален мащаб.

Това вече е проблем за националната сигурност на държавата. Противоречията между части от българското население на етническа основа, въпреки доказаната толерантност на нашия народ, могат да получат ожесточена форма. Причината за това е, че се възбуждат вековни балкански негативни стереотипи, подсилени от взаимната емоция по повод социалните неправди. Към това се добавя демографският фактор. Според последните анализи действително предстои крупно намаляване на българския дял сред населението на страната след 20-30 години. Показателно е, че увеличаването на раждаемостта е особено голямо сред аномиралите цигани, където новото дете е просто инструмент за получаване на социални помощи. При оскъдицата от средства в това отношение се появява нездрава междуетническа конкуренция. Социално-психологическите ефекти от това явление ще се усещат тепърва и ще бъдат твърде болезнени. България няма да получи генерация, трудеща се съзнателно и законно за свое собствено благо и благото на отечеството си, а многоброен слой от физически активен антиобществен елемент, проникващ във всички географски и социални пространства на страната..

Малко утешение, че това не е само български проблем на модерните времена. Алиенацията с особена сила поражавя малцинствата в редица високоразвити държави, където те волно или неволно са подложени на дискриминация и расови унижения. Вълната от насилие във Франция и други европейски страни през есента на 2005 г. е красноречив пример за експлозивния характер на националните противоречия в условията на капитализма. И там, както е тук, нещата са свързани с историята. Тя е различна: на Запад, където малцинствата носят генетичния спомен за колониалното робство. У нас са налице рецидивни на ориентализма като капсулирани представи за малценността (!) на българина пред някога господстващи раси. Но доколкото става дума за националната сигурност на България, то търсенето на решение трябва да бъде в духа на ХХI век. Само една нова, подкрепена от закона общосоциална (а не етно-малцинствена) политика, би могла да помогне на неоправданите и обидените да излязат от сегашния порочен кръг.

БЕЛЕЖКИ

Ползвани са социологически анкети на основните агенции за изследване на общественото мнение, неофициален (служебен) материал на Държавния съвет на Народна република България от юни 1971 г., статията на доц.д-р Пламен Димитров „Циганският въпрос, предизвикателство към съвременните европейски демокрации“, сп. „Международни отношения“ 1/1992, материали на сп. „Поверителни хроники“ от юни 2001 г.